

Szenvedélyes optimizmus

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA A 80 ÉVES SZEGEDI SZABADTÉRI JÁTÉKOK SZÍNPADÁN

Az ember tragédiája a 80 éves Szegedi Szabadtéri Játékok történetének legtöbbször játszott darabja: az idei jubileumig 16 nyáron 61 előadásban szerepelt a fesztivál műsorán. Az új produkció értékelése előtt érdemes először röviden áttekinteni ezt a nem mindennapi sorozatot. Először 1933-ban Hont Ferenc állította színpadra a Dóm téren a Tragédiát: a krónikák Lehotay Árpád, Tőkés Anna és Táray Ferenc főszereplésével megtartott augusztus végi bemutatót tekintik a szegedi csillagtetős színház igazi születésnapjának. Hont Ferenc korszerű színpadtechnikai megoldásokat alkalmazva misztériumjátékként fogta föl Madách Imre drámai költeményét, a később világhírűvé lett grafikus, Buday György vetített képei jelentették a produkció díszletének legfontosabb elemét. A következő évben Bánffy Miklós és Oláh Gusztáv a tér lehetőségeit kevésbé kihasználó rendezésében, látványos történelmi képeskönyvként tért vissza a darab. A korábbi produkció főszereplőivel fellépő Csontos Gyulát mint csúfondáros cinizmusú, újszerű Lucifert emelték ki a kritikusok. 1935 nyarán ugyanez az előadás tért vissza a korábbinál pontosabb, fegyelmeztebb megvalósításban. 1936-ban Janovics Jenő Bánffy-féle Tragédiára is építő rendezésében, Varga Mátyás díszletével új produkció készült modern világítással, filmszerű megoldásokkal. Lehotay Árpád maradt Ádám, Lánczy Margit játszotta Évát, Táray Ferenc mellett Kiss Ferenc is bemutatkozott Luciferként, Hippiát pedig a fiatal Mezey Mária alakította. 1937 nyarán újra Hont Ferenc kapott lehetőséget a Tragédia színrevitelére, aki a mozgásművészeti rendezőként közreműködő Milloss Auréllal, valamint a zenekart vezénylő és a modern kísérőzenét komponáló Fricsay Ferencsel a színházi sablonok lehántásával az eredeti műhöz igyekezett visszatérni. A kiforrottabb rendezői eszköztárról árulkodó produkcióban a tömegek állandó mozgása mint egy kavargó lidércnyomásos álom elevenedett meg a színpadon. Kiss Ferenc Ádámja, Tőkés Anna Évája egyértelmű sikert aratott, míg Törzs Jenő Lucifer-alkításáról megoszlottak a vélemények. 1938-ban a Lucifert is megformáló Kiss

Ferenc rendezésében új produkció készült ismét Tőkés Annával és Lehotay Árpáddal a főszerepben. Varga Mátyás túllt feszített a dóm homlokzatára, így a székesegyház jelenléte meghatározta a produkció színpadképét. A következő nyáron szinte változatlanul tért vissza ugyanez az előadás.

A húszévesnyi szünet után 1959-ben újrainduló Szegedi Szabadtéri Játékok 1960-ban vállalkozott újra a Tragédia bemutatására. Három egymást követő nyáron Major Tamás rendezésében, az Ádámként fellépő Básti Lajossal, az Évát játszó Lukács Margittal, Luciferként először Ungvári Lászlóval majd Majorral, az Úr szerepében pedig Bessenyei Ferencel adták a darabot. Szakmai konszenzus született arról: Varga Mátyás lenyűgöző díszletében Major Tamás rendezése volt az addigi legjobb, legkorszerűbb, a mű szelleméhez és a szabadtéri adottságaihoz leginkább simuló előadás. Úgy találták a kritikusok: Majornak sikerült a színpad nyelvére lefordítania Madách filozófiáját és líráját is. 1965-ben fagyosabb fogadtatásban részesült Vámos László produkciója, akinek azt vetették szemére, hogy Bakó József hatalmas díszletében – mellyel a rendezés mindenáron be akarta kapcsolni a játékba az egész Dóm teret – mutatványok sorával helyettesítette a képzeletet felgyújtó látványokat. Ruttkai Éva Éváját a nőiség megtestesítőjének, a fiatal Nagy Attila Ádámját kialakulatlanoknak, a Gábor Miklós által megformált Lucifert hetyke opponensnek nevezte a kritika. Vámos László a következő évben és 1969-ben továbbfejlesztve ugyan, de alapvetően ugyanezt a látványcentrikus produkciót hozta vissza. A harmadik nyáron már Sinkovits Imre játszotta Lucifert, Thirring Viola Évát. 1976-ban meghökkentő és sokak által vitatott koncepcióval Szinetár Miklós és Félix László közös rendezésében állították színpadra a nevezetes „farmernadrágos Tragédiát”. Fiatal színészek – Hegedűs D. Géza, Bánsági Ildikó és a Lucifert megformáló Lukács Sándor – hétköznapi ruhában úgy adták elő a darabot, „ahogy ők látják Madáchot, filozófiáját, ember- és történelemszemléletét”. 1983-ban a Nemzeti Színházzal koprodukcióban újra Vámos László rendezte meg a Dóm téren a Tragédiát. A Hevesi Sándor téri közsínházba tervezett díszletek kevésbé érvényesültek a hatalmas szabadtéri színpadon. A főszereplők, Bubik István, Bánsági Ildikó és Balkay Géza alakítása a későbbi budapesti előadások során vált igazán éretté.

A musical térhódításával hosszú időre lekerült Az ember tragédiája a Szegedi Szabadtéri Játékok műsoráról, legközelebb 2000 nyarán játszották a fesztivált is igazgató Korognai Károly színművész rendezésében, ám a helyhez, a műhöz és a nagy elődökhöz méltatlan előadás született. Talán a 2000-es bemutató sikertelensége is közrejátszott abban, hogy hiába volt évtizedeken át a fesztivál alaprepertoárjának egyik legbiztosabb pillére, 11 éven át nem tűzték újra műsorra a Tragédiát a Dóm téren. A fesztivál alapításának 80 éves jubileuma idén apropót adott egy új produkcióra. Vidnyánszky Attilát, a debreceni Csokonai Színház igazgatóját kérték fel rendezőnek, aki beregszászi társulatával korábban már kétszer is bizonyította: nem középfokon tudja a darabot.

Az idén Kossuth-díjjal is kitüntetett, nemzetközi hírnevet szerzett rendező monumentális produkcióban gondolkodott, jelezte ezt már önmagában a Dóm téri rekordnak számító színpadkép is. Állandó alkotótársa, az ukrán Alexander Belozub díszlet- és jelmeztervező 15 méter magasba nyúló fehér pergamentekercset álmodott a színpad közepére, mely az emberiség történetének hordozójaként idézte fel a különböző színeket. A közepébe vágott hatalmas körből bukkantak fel a forgószínpadra épített színek, biztosítva a látványos, gyors, filmszerű váltásokat. Antik arénák nézőterét idéző hófehér lépcsős félkör ölelte kö-

rül a földdel és a különböző korokból hordalékszerűen egymásra rakódó maradványokkal, dór oszlopescsonkokkal betöltött porond-játékteret.

Meghökkentő volt már a kezdés is: nem az angyalok kara és az Úr indította a játékot a mennyekből, hanem az első emberpár overallban földet lapátolt. Ádámtól hallottuk a kiindulópontnak is tekinthető mondatot: „Óh, e zűr között / Hová lett énem zárt egyénisége...” (Madách a kérdést eredetileg jövő időben fogalmazta meg a harmadik színben.) Éva felelte rá az előadásban: „Úgy-é, úgy-é, hasonlót érzek én is / Nem így volt ám ez egykor, szebb időben.” A két előrehozott idézet után következett csak az Úr nevezetes első megszólalása a mennyekben: „Be van fejezve a nagy mű, igen. / A gép forog, az alkotó pihen.” Vidnyánszky korunk egyik alaproblémáját: a teljesség hiányának gyötrő érzését igyekezett felerősíteni. Értelmezésében a Parádicsom a tiszta, következetes, zárt világ, melynek széthullását, a teljesség elvesztését az emberpár nem képes elfogadni. Talán azért indíthatta a produkciót ezzel a dialógussal, mert a töredezett személyiség kétségbeesett kísérletére, a teljesség felé vezető küzdelmes, gyötrelmes belső útra kívánt a korábbi előadásoknál is jobban fókuszálni. Madách drámai költeményének 4117 sorát Vidnyánszky Attila nem egyszerűen csak a felére húzta meg, hanem rendezői koncepciójának megfelelően néhol változtatott is az eredeti textuson. Az okos „belenyúlásnak” köszönhetően úgy lett rövidebb, pergőbb a szöveg, hogy nem volt hiányérzete a nézőnek, a történelmi színekben a tézis-antitézis-szintézis triadikus ritmusa, még inkább az individualizmus-kollektívizmus váltakozása, a szabadság-eszme torzulása jól felismerhetően, követhetően megmaradt.

Az előadásnak sajátos módon Lucifer volt az abszolút és megkérdőjelezhetetlen főszeplője, mindent mozgásban tartó és lüktető energiával feltöltő játékmestere. A kopaszra borotvált fejfel színpadra lépő Trill Zsolt virtuóz akrobatikussággal, az egész színpadot betöltő örökmozgó játékkal és elsöprő szenvedéllyel egészen más Lucifert hozott, mint amit a „klasszikusoktól”, például a filozófushoz illően távolságtartó, elegánsan visszafogott Mensáros Lászlótól láthattunk egykor. Trill Zsolté egy már-már rokonszenvesen pimasz, szemtelen, örült, egzaltált Lucifer, aki almával dobja meg a magasban trónoló Urat, csorgó vérű, friss hallal a szájában tombol a római színben, az újságok címlapjára bűvészkedi magát Londonban. Páratlan mozgáskultúrája parádés szövegmondással párosult: sutto-gástól az üvöltésig hangjával széles dinamikai skálán játszott; nála az is mindegy volt, hogy teli szájjal vagy kifulladásra beszélt, mert mindig pontosan értelmezve átjött, amit el akart mondani.

A rendező meggyengítette Ádám és Éva figuráját azzal, hogy több színben is osztozniuk kellett szerepükön másokkal. Rátóti Zoltánt kellemes orgánuma predesztinálta Ádám szerepére, de csak a második előadás vége felé – különösen az űrben játszódó színben, egy hatalmas, harangszerű lámpaburán a magasba emelve – tűnt úgy, hogy teljesen felszabadultan át tudta magát adni a játéknak. Ónodi Eszter kissé fakó, sematikus Éva volt, néhol teljesen szenttelelné vált szövegmondását sem mindig lehetett érteni. A prágai és a párizsi színben tudta néhány felvillanás erejéig megmutatni, hogy több is van benne, egyéni vonások, őszinte érzelmek megmutatására is képes lenne. Ádám alteregójaként királyi Fáraó volt Tóth László Alexander Belozub csupa arany jelmezében az egyiptomi színben, Gáspár Sándor előbb méltóságteljes Miltiádész Athénban, majd fess angol úr Londonban. Cserhalmi György mindenben túl lévő, kiábrándult, alkoholista Keplert formált a két prágai

színen; színészi játékának intenzitása, kisugárzása egy-két jelenetben felvette a versenyt Trill Zsolt elsöprő színpadi jelenlétével.

Az előadás egyik legerősebb pillanatává avatta Péter apostol felbukkanását a római színen Blaskó Péter: olyan átszellemült, szent dörgedelemmel adta elő szózatát a hitetlen, „korcsúlt nemzedékhez”, hogy a fagyoskodó nézők rögtön elszégyellték magukat. Az Éva alakváltozataiban, továbbá a római színen Hippiaként, Konstantinápolyban Heléneként színpadra lépő Szűcs Nelli olyan szenvedélyesen, zamatosan, természetesen tudott megszólalni, énekelni, táncolni és humorral játszani, hogy már-már ő vált az előadás női főszereplőjévé. Hobo kintornás énekesként tűnt fel a londoni színen. A rendező nem kímélte, alaposan megdolgoztatta kétszázötven fős alkalmi társulatát. Így a népes statisztéria – beleértve a debreceni Ady és a szentesi Horváth Mihály gimnázium drámai tagozatos diákjait is – az egyiptomi színen földet talicskázott, a római orgiajelenetben hatalmas ezüst tálcákról gusztusos sült malacokat lakmározott, Konstantinápolyban vallási révületbe esett, Párizsban elszánt forradalmi tömeget adott. Ebben az előadásban az Úr nem zengő hangú basszus, hanem szinte hétköznapi figura volt: Varga József a pergamen tetején, 15 méter magasban kezdte, a darab végére lejutott a földre, és glóriáját lerakva, fehér palástjából kibújva egy munkásember állt előttünk. Ádám fogalmazta meg helyette a nevezetes záró mondatot: „Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!” Az Agnus Dei hangjaira átszellemülten megismételte ezt Éva, az Úr, majd végül a tömeg is. Lucifer pedig magába roskadt. A rendező megingathatatlan optimizmussal mintha valamiféle reményt adó, sajátos mégis-morál mellett tette volna le ezzel a megoldással a voksát.

A képzőművészeti gyökerű, karakteres képi világ alkalmazása, a sokféle szimbólummal operáló színpadi megfogalmazás mellett Vidnyánszky Attila Tragédia-produkciójának meghatározó jegye az erős zeneiség és szenvedélyesség volt. Mahler és Bruckner műveinek részletei is felcsendültek Gyüdi Sándor dirigálásával a Szegedi Szimfonikus Zenekar előadásában; a zenei anyag nagyobbik része azonban Verebes Ernő új szerzeményeként hangozott el. Vidnyánszky Attila roppant hatásosan tudott élni a muzsika atmoszférateremtő, érzelmekre közvetlenül ható erejével, és ennek az egész előadást átszövő, intenzív zeneiségnek nagy szerepe volt a sikerben. A bemutató előtti napokban több próbát is elmosott az eső, emiatt a produkció igazából nem a premierre, hanem a második – és egyben utolsó – előadásra érte el teljes készültségi szintjét. A hullámzó színvonalú színészi alakítások ellenére is összességében a 80 éves jubileumát ünneplő Szegedi Szabadtéri Játékok hagyományaihoz méltó produkció született. Bizonyosság arra: ma is érdemes műsorra tűzni Az ember tragédiáját a Dóm téren.

Hollósi Zsolt